

Чернівецький національний університет
ім. Ю.Федьковича
Географічний факультет
Кафедра фізичної географії та раціонального
природокористування

Komisja Krajobrazu Kulturowego
Polskiego Towarzystwa Geograficznego

Збірник наукових праць

Річкові долини
Природа – ландшафти – людина

Doliny rzeczne
Przyroda – krajobraz – człowiek

River's Valleys
Nature – Landscapes – Human

Редактори:
Володимир Круль, Богдан Рідуш

ЧЕРНІВЦІ - СОСНОВЕЦЬ 2007

Редколегія випуску:

Василь Гуцуляк, Василь Джаман, Микола Дутчак, Мирослав Кирилюк,
Володимир Круль, Валерій Руденко, Юрій Ющенко

Рецензенти:

Вячеслав Андрейчук, Володимир Круль, Богдан Рідуш,

Збірник наукових праць

Макетування: Богдан РІДУШ

Фото на обкладинці: Анатолій Помогайленко

Copyright © 2007 by Кафедра фізичної географії і раціонального
природокористування Чернівецького національного університету
ім.Ю.Федьковича

Видавництво: Рута

ISBN 978-966-568-896-9

**Друкарня: Працьовня компютерна Яцека Скальмерського,
Глівіце**

УДК 551.442(282.247.314)

Богдан Рідуш

СКЕЛЬНО-ПЕЧЕРНІ ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННІ КОМПЛЕКСИ В ЛАНДШАФТІ ДНІСТРОВСЬКОГО КАНЬЙОНУ

Вступ

Природно-антропогенні скельно-печерні комплекси відомі у багатьох регіонах Старого Світу – там, де своєрідні етнокультурні та етнорелігійні традиції населення накладались на природні скельні урочища, місцевості тощо. Їх створення було пов'язане, головним чином, із сакральними цілями та, можливо меншою мірою (або й паралельно), з оборонними.

У попередніх роботах автор вже робив спроби охарактеризувати подібні комплекси Українських Карпат (Рідуш 2004, 2006), а також поширення таких комплексів у Циркумпонтичній області (Рідуш 2005). У межах останньої Придністровський регіон є одним з найпомітніших щодо їх поширення (Бобровський, Рідуш, 2002; Рідуш, 2000в, 2001 та ін.), хоча у літературі висвітлений значно гірше, ніж, наприклад, Крим (Могаричев, 1992; Веймарн, 1992 та ін.), Болгарія (Ханджийски, 1985 та ін.) чи Каппадокія (Rodley, 1996 та ін.).

Скельно-печерні природно-антропогенні комплекси (позначатимемо їх короткою аббревіатурою СПК) є поняттям багатограним та багатоплановим. Перш за все, це *природні територіальні комплекси* (синоніми – географічний к., ландшафтний к., геосистема тощо) рангу урочища (складного урочища, підурочища). З іншого боку, завдяки певному набору антропогенних, зокрема архітектурних, елементів (приміщення, сходи, внутрішнє та зовнішнє оздоблення, двері, вікна, печі та комини тощо), об'єкт може бути ототожнений як *архітектурний комплекс*. Часом, за наявності на об'єкті (або пов'язаних із ним) декількох археологічних об'єктів (культурних шарів), та будучи сам об'єктом археологічного дослідження (тобто, дослідження методами археології), до визначення можемо долучити ще й поняття *археологічний комплекс*. У сумі отримаємо *природно-архітектурно-археологічний комплекс*. У англійській літературі вживається термін *rock-cutted objects*. Основою такого складного та багатогранного комплексу завжди виступають природні об'єкти (ландшафтні комплекси) – скельні (стрімчакові) урочища, які часто вміщують природні навіси, гроти та печери.

Огляд попередніх досліджень. СПК Дністровського каньйону відомі віддавна. Найдавніша згадка про церкви та хрести, вирубані у вапнякових скелях відноситься ще до IX ст.; окремі згадки містяться у літописах.

Досі дослідженням подібних об'єктів у Наддністрянщині займались майже виключно археологи, архітектори та краєзнавці – В. Антонович (1886 та ін.), К. Мельник (1886), Ю. Сіцинський (1891, 1891а, 1901 та ін.), В. Курдиновській (1918), І.С. Винокур (1994, 1994а, 1995 та ін.), С. Бібіков (1965), Б. Тимошук (1965, 1993), Ю. Малеев та В. Олійник (1995), В. Артюх (1995 та ін.), П. Нечитайло (1999, 2004 та ін.) та ін.

Дослідженням ландшафтної структури Дністровського каньйону займались Л.І. Воропай та М.М. Куниця (2006), М. Дутчак (2003), Г. Денисик (1988, 1998), В. Гуцуляк, М. Рибін, В. Чоп, Г. Мудрак (2005) та ін. С. Взнуздаєв (1956), В. Коржик (1995), В. Коржик та І. Мінкевич (1990) висвітлювали окремі питання генезису та поширення невеликих печер та гротів в каньйоні Дністра. Комплексним дослідженням печер каньйону та скельно-печерних комплексів тривалий час займався автор (Рідуш, 1996-2006).

М. Дутчак (2004) слідом за Г. Швобсом та ін. (1982) відзначає наявність у середньодністровській долинно-річковій системі ландшафтів серед широко розвинутих схилових місцевостей специфічних *місцевостей прямовисних дністровських “стінок”* з виходами корінних порід різного віку й літології. Зокрема, в рамках виду ландшафтів молодого плейстоцен-голоценової акумулятивно-ерозійної каньйоноподібної долини Дністра він виділяє *місцевості крутих та стрімких складнопрофільних схилів*.

Л.І. Воропай та М.М. Куниця (2006) виділяють тип місцевостей *дуже крутих схилів (80-90°) – “стінок”, зі скельними виходами порід, з остепненою лучною і чагарниковою рослинністю*, для виду фонових ЛК (ландшафтних комплексів) *бортів-схилів каньйону Дністра, підроду ЛК каньйоноподібних долин поздовжніх рік, роду ЛК річкових долин і улоговин*.

Природні передумови

Як уже зазначалось, у каньйоні Дністра відслонюються різноманітні скельні та напівскельні породи, утворюючи специфічні місцевості “стінок”. У нижній частині цих “стінок” склад та вік порід послідовно змінюється із заходу на схід – від девонських пісковиків та аргілітів, через комплекс силурійських відкладів, вагому частку яких складають вапняки, до рифейських аргілітів. У верхній частині каньйону скельні породи представлені карбонатно-кременистими породами крейди та сульфатними і карбонатними пачками неогену. З ними пов'язані численні, але незначні за розміром карстопрояви, в т.ч. ніші, нависи, гроти та печери.

Найчастіше карстові та псевдокарстові форми пов'язані із пачками сарматських онкоїдних (біогермних) вапняків, в т.ч. тими, що належать до Товтровоного пасма (Рідуш, 2006), та баденських гіпсів. Іноді вони пов'язані з карбонатними

пачками крейди (сеноман) та травертиновими товщами, що мають, здебільшого, голоценов вік (Свинко, Волік, 2004). Навіть там, де природних гротів та навісів обмаль, низькі показники міцності скельних порід (наприклад, відносна м'якість мергелів та мергелистих вапняків сеноману) були сприятливим фактором для створення штучних форм.

Незважаючи на широке розповсюдження у регіоні карбонатних карстових порід, їхнє реальне закарстування не є значним. Натомість поширені псевдокарстові форми. Псевдокарст (або кластокарст) є явищем утворення у рельєфі форм подібних до карстових, але у породах, що не є типовими для карсту. В сучасну епоху основну роль у розвитку псевдокарстових форм відіграють процеси корозії та вивітрювання. Внаслідок спільного впливу атмосферних вод та дефляції, на поверхні скельних стрімчаків утворюються карри кількох типів – жолобкові, тріщинні, ніздрюваті та ін.

Корозійно-ерозійні порожнини закладені головним чином вздовж тріщин наверхтвування та генетично з ними пов'язані. Морфологія підземних форм та їх фрагментів вказує на наявність в них у минулому концентрованого підземного стоку (не виключена й артезіанська циркуляція), а їх початкове формування відбувалось, очевидно, у зоні цілковитого водонасичення.

Антропогенні комплекси

Загальна кількість природних скельних урочищ налічується сотнями, хоча складних та великих насправді не так вже й багато. Багато з них оголошені геологічними, геоморфологічними або мальовничими пам'ятками природи, що охороняються державою. На відміну від Українських Карпат, де лише лічені скельні урочища носять виразні сліди людської діяльності (Рідуш 2004, 2006), антропогенно-змінені скельні урочища налічуються у Подністрів'ї десятками. Як і в Карпатах, серед антропогенно змінених скельних комплексів можна розрізнити дві групи: 1) Слабо змінені, що мають малопомітні сліди антропогенної діяльності. Це, переважно урочища з наскельними малюнками чи написами, а також печери з аналогічно незначними антропогенними змінами (наприклад, Онут, Пижівка, Городищена Хата у Василеві, Біла Гора та Гринчук у Комарові та ін.). 2) Істотно перетворені урочища, що носять численні сліди дерев'яної наскельної забудови, видовбані у скелях проходи, печери та колодязі (Турецька Криниця (Зелена Липа), Галиця (Непоротове), Бакота, Турецька Хата у Комарові, Василівці, Нагоряни, Лядова, Біла Гора (Студениця), Маліївці, Отроків, Монастирок, Оксанівка та ін.). Перелік цей неповний. Адже вже зараз у басейні Дністра лише скельно-печерних комплексів, пов'язаних з християнським культом, відомо загалом понад сто. Щорічно дослідження наші та наших колег доповнюють цей список. Для прикладу наведемо описи декількох з них.

Найдавнішими слідами перетворення очевидно слід вважати Баламутівський грот, де 1951 року були виявлені наскельні малюнки чорною фарбою та численні прокреслені лінії на стінах та стелі печери, що досі не знайшли своєї

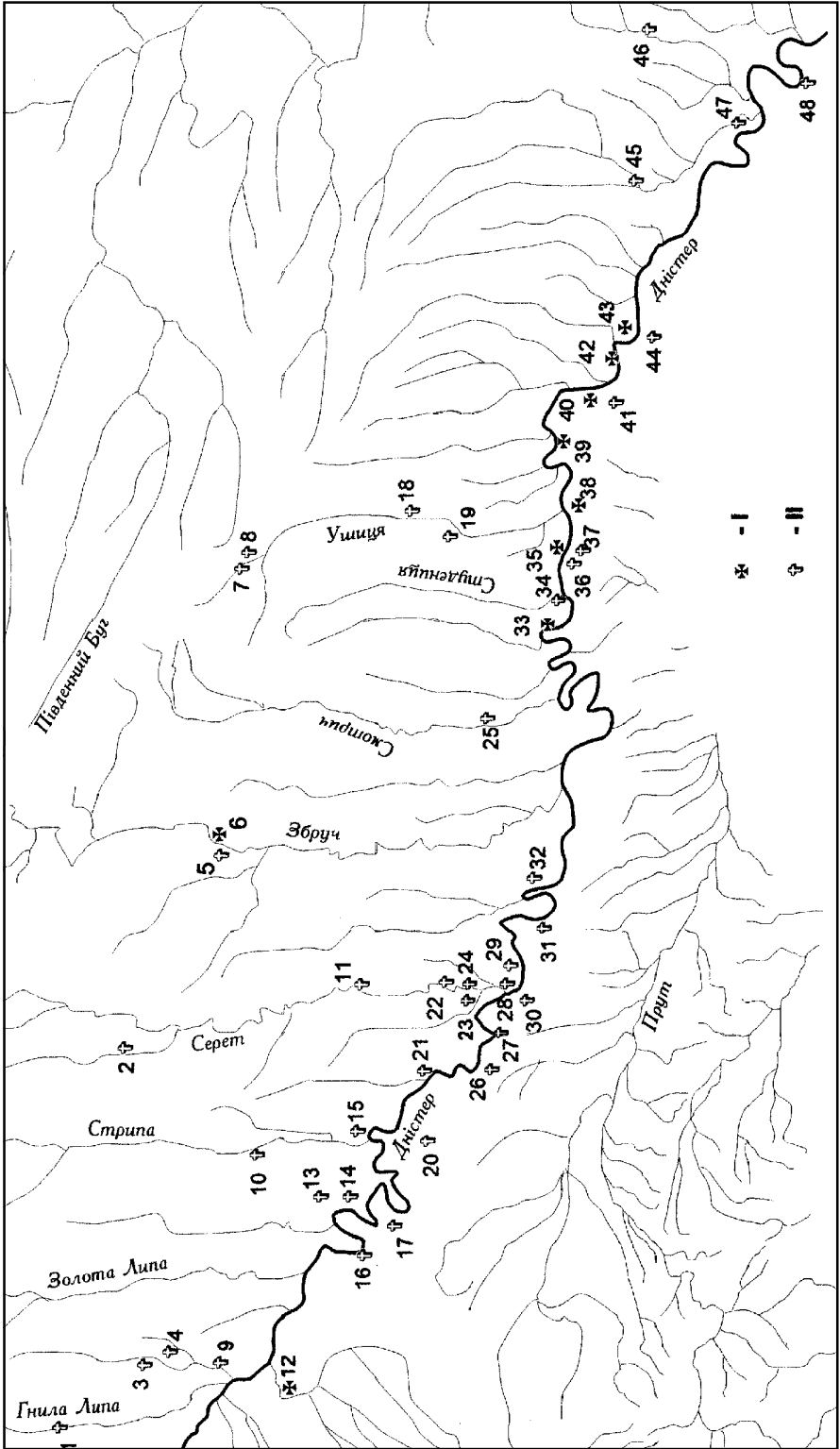

Рис. 1. Схема розташування деяких природних та антропогенних скельно-печерних комплексів: I - великі; II - дрібні.

I - значні комплекси (більше 2-х приміщень); II - невеликі печери (1-2 приміщення). 1 - Руда; 2 - Струсів; 3 - Сарнки Горішні; 4 - Поділля; 5 - Крутилів (Пустельня); 6 - Сатанівський монастир; 7 - Маліївці; 8 - г. Сокіл на Ущці; 9 - Межигірці; 10 - Рукомиш; 11 - Улашківці; 12 - Буйне; 13 - Порохова; 14 - Стінка; 15 - Берем'яни; 16 - Одаїв XII (Грот Монаха); 17 - Ісаків (Дерява Гоудя); 18 - Отроків; 19 - Сокілець; 20 - Олієво-Королівка; 21 - Устечко; 22- Монастирок (Міжгір'я); 23 - Лисичники (п. Кошова); 24 - Голігради; 25 - Нігин; 26 - Бабин; 27 - Хрещатик; 28 - Городок; 29 - Зозулинці; 30 - Василів; 31 - Онут (п. Монастир'я); 32 - Субіч; 33 - Мельниця-Подільська I; 34 - Студениця (Горошкова гора); 35 - Бакотський монастир; 36 - Комарів (ур. Гринчук); 37 - Комарів (п. Турецька Хага); 38 - Кормань; 39 - Галиця; 40 - Василівці; 41 - Сокиряни; 42 - Нагоряни (Вінницької обл.); 43 - Лядова; 44 - Наславче; 45 - Буша; 46 - Стіна-на Русаві; 47- Флемінда; 48 - Сороки (Бекірова Скінія).

Fig. 1. Plan of location of some natural and anthropogenic rocky-spelaeae complexes:

I – large complexes (more than 2 rooms); II – little sites (1-2 rooms). 1 - Ruda; 2 - Strusiv; 3 – Sarnky Horishni; 4 - Podillja; 5 - Krutylyv (Pustelnja); 6 – Sataniv cloister; 7 - Maliivtsi; 8 – mt. Sokil on Ushytsja River; 9 - Mezhyhirszi; 10 - Rukomysh; 11 - Ulashkivtsi; 12 - Buine; 13 - Porohova; 14 - Stinka; 15 - Beremjany; 16 – Odaiv XII (Monk's Grotto); 17 – Isakiv (Derjava Houdja); 18 - Otroktiv; 19 - Sokilets; 20 – Oliievo-Korolivka; 21 - Ustechko; 22 - Monastyrok (Mizhhirja); 23 - Lysychnyky (Koshova C.); 24 - Holigrady; 25 - Nigyn; 26 - Babyn; 27 - Hreshchatyk; 28 - Horodok; 29 - Zozulyntsi; 30 - Vasylyv; 31 - Onut (Monastyr'ka C.); 32 - Subich; 33 - Melnytsja-Podilska I; 34 - Studenytsja (mt. Goroshkova); 35 – Bakota cloister; 36 – Komariv (Grynchuk); 37 - Komariv (Turetska Hata C.); 38 - Korman; 39 - Halytsja; 40 - Vasylyvtsi; 41 - Sokyryny; 42 - Nagorjany (Vinnytsja oblast); 43 - Ljadova; 44 - Naslavche; 45 - Busha; 46 - Stina-on-Rusava; 47- Oksanivka (Flemynda); 48 – Soroky (Bekirova Skynia).

інтерпретації (Черныш, 1953; Черниш, 1959). Хоча мезолітичний вік цих зображень деякими дослідниками ставиться під сумнів (Формозов, 1969), нами свого часу ці заперечення були спростовані (Рідуш 2000в, 2004).

Наступний етап перетворення скельних урочищ наприкінці неоліту, коли населення трипільської культури почало підземний видобуток кременевої сировини. Створені таким чином печери були відкриті В. Антоновичем на Білій горі біля Студениці (Антонович, 1886), та значно пізніше проінтерпретовані С. Бібіковим (1965 та ін.). Пізніше аналогічні копальні були відкриті на Івано-Франківщині (Буківна). Ймовірно, що вони існували й в інших місцях каньйону (Рідуш, 1997).

Окремі штучні приміщення (с.Субіч) дають підстави припускати, що їх було створено як поховальні склепи, що мають аналогії у неоліті Західної Європи (Рідуш, Нечитайло, 1999). Проте знахідок такого типу поки що замало.

Іншим прикладом антропогенної трансформації скельних урочищ є монументальні наскельні рельєфи у с. Комарів. Останні є рештками мегалітичного культового комплексу, ймовірно часів енеоліту – бронзи, що нажаль, на сьогодні не зберігся (Артюх та ін., 1997).

Загадковою залишається скельна споруда – Турецька Криниця (с. Зелена Липа), що більшістю дослідників атрибутується як культовий колодязь (Русанова, Тимошук, 1993). Аналогічні жертвні колодязі зустрічаються у багатьох європейських культурах ранньозалізного віку (Русанова, 2002). Але остаточного висновку щодо цього все ще не зроблено.

Проте справжнього розквіту антропогенна трансформація скельних урочищ набуває у Середні Віки, із привнесенням на цю територію християнської традиції чернецького печерножителства. За деякими писемними джерелами (Константин Багрянородний), поява цієї традиції відноситься до часу не пізніше IX ст., а окремі археологічні свідчення дають підстави припускати й VII ст. Проте найбільш достовірно цей процес розпочинається в XI-XII ст. й триває досі.

Бакотський печерний монастир

Бакотський печерний монастир – найвідоміша та порівняно добре досліджена християнська печерна пам'ятка у Подністров'ї. Перше та єдине літописне свідчення про печери у досліджуваному регіоні стосується саме цього монастиря. Він згадується у Литовсько-Руському літописі XIV ст. Розповідаючи про прихід литовських князів Коріатовичів на Поділля біля 1362 р., літописець писав: «Напервое нашли себе твержу на реце Смотричи, а в другом месте были чернцы в горе и в том месте наладили город Бакоту» (Антонович, 1886). Широку відомість цій пам'ятці принесли дослідження В. Антоновича наприкінці XIX ст. (Антонович, 1891). У 1883 р. він, разом з К. Мельник, провів попереднє обстеження урочища Монастирисько, на яке йому вказали місцеві селяни.

Монастир розташований у горі Білій, на лівому березі Дністра, на південний схід від колишнього села Бакота (Кам'янець-Подільський р-н). Останнє припинило своє багатосотрічне існування через затоплення Дністровським водосховищем.

Печери монастиря розташовані в два яруси. *Верхній ярус* розташований у верхівці гори Білої та пов'язаний із великою природною карстовою печерою. Остання закладена у 50-метровій прямовисній скелі, складеній товщею перекристалізованих, детритусових та оолітових вапняків нижньосарматського ярусу неогену. Ці породи утворюють біогерми (викопні рифоподібні утвори), які виступають у ландшафті у вигляді горбів, так званих *товтр*. У відслонені верхньої частини бакотської Білої гори добре видно, як товща біогерми, яка є залишком бар'єрного рифу околиці міоценового моря, у південно-східній частині перекривається верстуватою товщею середньосарматських оолітових та оолітово-черепашкових вапняків (рис. 3А).

Печеру на вершині Білої гори вперше обстежив В. Антонович 1883 року. Один з її входів відкривається у вигляді колодязя на скельному майданчику на вершині гори. Дослідника опускали у печеру на канаті, що на той час було своєрідним науковим подвигом. Однак це залишило у нього настільки неприємні враження, що він більше не наважувався повторити цей прийом (Антонович, 1886). Від вхідного п'ятиметрового колодязя печера спіралеподібно, у два оберти, опускається униз і розширюючись, на зразок равлика, відкривається другим входом у верхній частині 50-метрового прямовисного стрімчака.

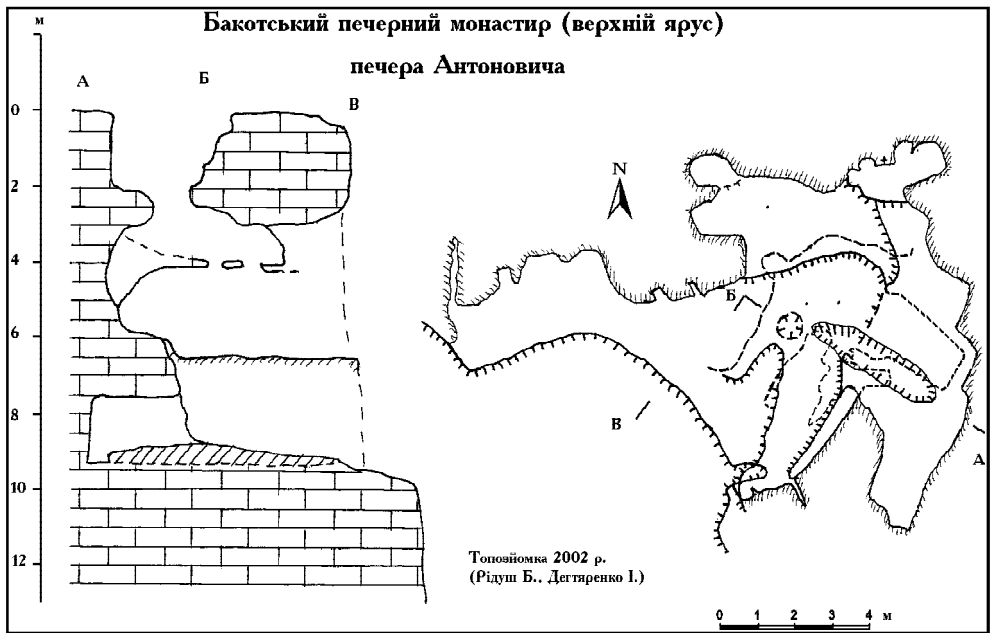

Рис. 2. План та розріз верхньої печери (печера Антоновича) Бакотського монастиря.
Fig. 2. Plan and cross-section of the upper cave (Antonovych Cave) at Bakota Monastery.

У самій карстовій печері спостерігається три рівня (поверхи) (див. рис. 2). У нижній частині печери у стіні видобано дві клії зі склепінчастими стелями, 2,75 м завдовжки, 1,2 м завширшки та 1,8 м заввишки. Поряд у стіні вирубано кам'яну лежанку, а по боках отвору, що відкривається на урвище, вирубано вертикальні пази для кріплення дерев'яних конструкцій. К. Мельник писала, що «висота усїєї печери досягає до десяти сажень в обох обертах», що мало би складати понад 20 м (Мельник, 1884-1885), але ця цифра дещо перебільшена і за нашими вимірами амплітуда порожнини не перевищує 9-10 м. Сьогодні обидві клії частково заповнені наносами, в яких зустрічаються фрагменти людських костей та уламки давньоруської кераміки.

В. Антонович вважав, що колись до отвору печери знизу вели сходи, вирубані у скелі, які пізніше обвалились. Потім і значна частина самої скелі, у якій нібито поміщались клії, відколосалась і упала вниз.

Нами у верхній печері виявлено сліди щонайменше двох періодів забудови у вигляді вертикальних пазів – 0,4-0,5 м та 0,2 м завширшки, для поперечних балок, що перегороджували великий отвір печери над урвищем. Залишки пазів збереглись по обидва боки печерного отвору (див. план на рис. 2). Очевидно, що ширший паз (0,4-0,5 м), що закладений ближче до урвища та зберігся лише частково через відкол частини скелі, належить до першого будівельного періоду, який, на нашу думку, охоплював XII-XIV ст. Другий, вужчий паз (0,2 м), розташований за 1 м вглиб печери, сліди якого збереглись також і на скельній підлозі, належить до другого будівельного періоду, який, на наш погляд, належать

Рис. 3. Бакотський печерний монастир. А – відслонення біогермних вапняків міоцену в урочищі Монастир; Б – піч та лежанка у верхній печері монастиря; В – карстові вікна у верхній печері; Г – одна з нижніх печер монастиря, вирубані у вапняках сеноману (крейда).

Fig. 3. Bakota Cave Monastery. A – Miocene biogerm limestone outcrop in Monastyr urochyshe; Б – oven and stone-bench in the upper cave of monastery; В – karst windows in upper cave; Г – one of the lower caves, cut out in Senomanian (Cretaceous) limestone.

до XVI-XVII (XVIII) ст. Про існування цього періоду в історії Бакотського монастиря свідчить така архітектурна деталь як піч, вирубана у нижньому приміщенні цієї печери (рис. 3Б), яка має архітектурні аналоги у печерних монастирях Молдови (наприклад, Бекірова Скинія біля м. Сороки). Ймовірно що й місцевий топонімічний маркер “монастир”, яким мешканці с. Бакота позначали це урочище наприкінці XIX ст., і походження якого В. Антонович затягав аж у давньоруський час (принаймні у XIV ст.), зберігся саме з останнього періоду існування монастиря. Судячи із ширини пазів, забудова першого періоду була фундаментальніша.

Нижній ярус Бакотського монастиря закладений за декілька десятків метрів нижче, у товщі щільних жовтjаво-сірих мергелів (сеноманського ярусу крейдового періоду). Товща мергелів подекуди закарстована. У західній частині нижнього ярусу спостерігається карстова арка. Не виключено, що будівництво нижнього ярусу монастиря починалось також із карстових печер та гротів вивітрювання. Два таких грота знаходяться у стінці, складеній цими ж породами, за кількясот метрів західніше від нижнього ярусу монастиря. В одному з них Б. Тимошук виявив печерне святилище бронзового віку.

Нижній ярус був відкритий 1889 року розкопками місцевих селян під керівництвом священика Е. Праницького (Винокур та ін., 1994). У 1891-1892 рр. тут проводив розкопки В. Антонович. У дослідженнях також брали участь Ю. Сідинський та М. Грушевський. Детальний опис скельної архітектури та археологічних знахідок нижнього ярусу монастиря наведено у роботі (Винокур та ін., 1994). На жаль, знахідки із розкопок В. Антоновича, М. Грушевського та Ю. Сідинського понад 100-річної давності не збереглись. Та все ж, на підставі описів знахідок 1891-1892 рр., стверджується функціонування монастиря на протязі XII - першої половини XIII ст. Визначення часу заснування Бакотського монастиря – кін. XI – поч. XII ст., базується на палеографії наскельного напису. При вході на територію нижнього ярусу монастиря, на рівні землі ми виявили штучно витесану нішу з аркоподібним входом розміром 0,8x0,8 м та 0,8 м завглибшки, що усередині трохи розширюється до 0,9 м. Поряд залишки ще трьох ніш такого самого розміру із трапецієподібним входом. Подібні ніші зустрічаються й у інших печерних монастирських комплексах (Старий Орхей, Галиця, Оксанівка та ін.). Їхнє призначення остаточно не з'ясоване. Т. Бобровський припускає, що це так звані ісихастерії.

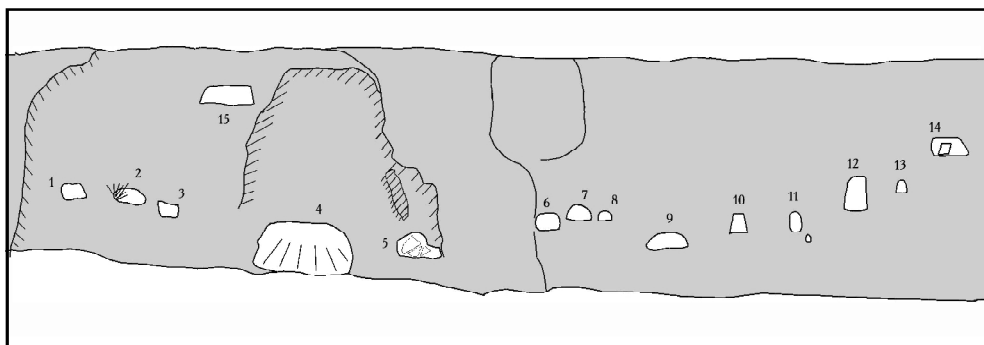

Рис. 4. Загальна схема розташування приміщень у комплексі 2.

1-3 – приміщення, можливо з'єднані; 4 – природний грот із вивалами стін; 5 – приміщення із вивалом стелі; 6-8, 11 – ніші глибиною до 1,0 м, залишки приміщень; 9, 10, 12, 13 – приміщення, заглиблені у скелі; 14 – приміщення, вирубане у задній стінці старого приміщення, передня частина якого обвалилась; 15 – можливо задня стінка старого приміщення, але дуже вивітрена.

Fig. 4. General layout of rooms location in complex 2.

1-3 – rooms, probably connected; 4 – natural grotto with falls of walls; 5 – room with fall of ceiling; 6-8, 11 – niches up to 1,0 m deep, the remains of rooms; 9, 10, 12, 13 – rooms incised in rock; 14 – the room cut out in the back wall of older room, which front part collapsed; 15 – probably the back wall of old room, but strongly weathered.

Флеміндські печери

СПК знаходиться північніше колишнього с. Флемінда (зараз с. Оксанівка, Ямпільського р-ну, Вінницької обл.). У лівому схилі долини Дністра, на висоті 20 м над рівнем ріки та за 300 м від урізу води знаходиться печера, у якій раніше була церква. Печера видовбана у потужній товщі тріщинуватого дрібного мергелю з включеннями роговиків та кременів. Вона має вигляд прямокутної камери розміром 4,5х3,5 м та 1,8 м заввишки. Вхід у печеру відкритий на ПдЗх. Його ширина та висота дорівнюють 3 м. З печери відкривається вид на низький правий берег Дністра із с. Голошниця (зараз Республіка Молдова).

Все відслонення мергелю, що є прямовисною стіною, має сліди давнього закарстування у вигляді карстових кишень, невеликих печерок, лійки, заповнені делювієм, та ін. форми карсту. В тому ж обриві мергелю нижче за течією, на висоті біля 60 м над рівнем річки спостерігається ряд круглих та овальних

Рис. 5. Комплекс 2, приміщення 13. 1 – висота приміщення у даній точці (м); 2 – висота уступу (м).

Fig. 5. Complex 2, room 13. 1 – height of room in given point (m); 2 – height of bench (m).

Рис. 6. Комплекс 2, приміщення 14. 1 – висота приміщення у даній точці (м); 2 – висота уступу (м); 3 – рівень заповнення приміщення наносами; 4 – кіптява на стіні приміщення – місце печі.

Fig. 6. Complex 2, room 13. 1 – height of room in given point (m); 2 – height of bench (m); 3 – level of infill with deposits; 4 – soot on the wall - the place of stove.

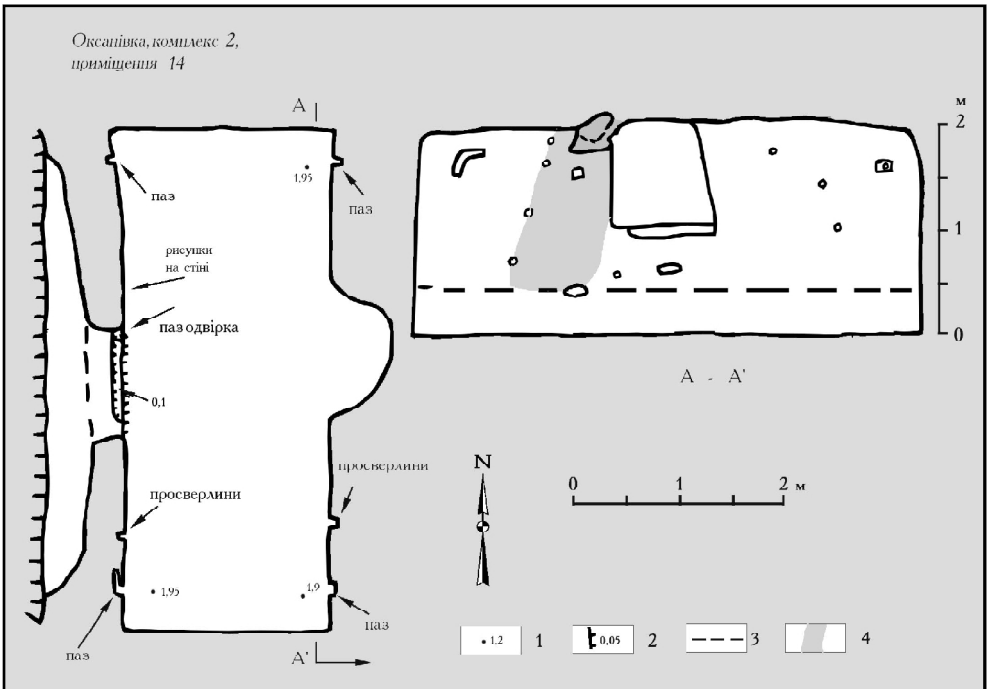
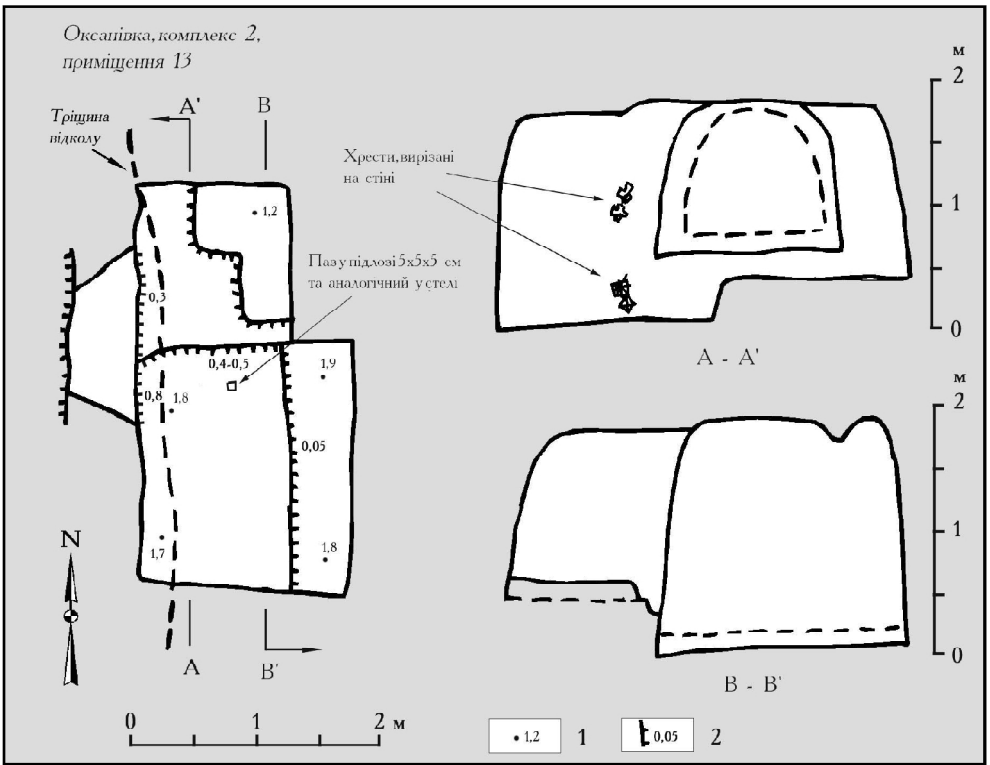

Рис. 7. А – загальний вигляд СПК в с. Оксанівка; Б – загальний вигляд СПК в с. Нагоряни (Вінницької обл.); В – загальний вигляд СПК в с. Галиця.

Fig. 7. А – general view of rock-cave complex in Oksanivka Village; Б – general view of rock-cave complex in Nahoryany Village (Vinnytsja region); В – general view of rock-cave complex in Halytsja Villages.

отворів, які є входами у печери. Об'єднаній спелеологічній експедиції Київського та Московського університетів 1949 р. ці отвори дослідити не вдалось через слабку технічну оснащеність експедиції (Васильев и др., 1949).

У 2003 р. ми частково дослідили це урочище, що складається з кількох комплексів (Нечитайло та ін., 2004). Так, у *комплексі 2, приміщення № 13* приміщення однотипове з деякими з комплексу Пештеря з Бутучен (Боровський, Рідуш, 2002). Вхід - вузьке вікно – 0,8х0,8 м, арочне з розширенням всередину; рубка залізним інструментом з широким (5 см) гострим робочим краєм (сокира, кайло?). На стінках вхідної арки збережені сліди оштукатурювання суглинком (супіском?). Біля задньої стінки слабо простежується вирубка у підлозі, глибиною до 5 см, з рівним краєм; схоже, що це залишок гробниці. Стеля та стіни розсічені вузькими тріщинами вздовж схилу. При сейсмічних поштовхах передня стіна обрушиться і тоді у ландшафті залишиться лише ніша задньої стіни. Такі ніші ми і зараз спостерігаємо у скелі що поряд.

Керамічний матеріал зустрічається лише у “гробниці”: дрібні уламки стінок гончарного посуду з тонкими стінками, замороженого (?) (сірого) назовні (не раніше 17-18 ст.). Тут же, у верстві на рівні підлоги – дерев'яна стружка, уламки дерева, часом обгорілі, дерев'яний кілок з гілки: біля 5-10 см. Вище залягають наноси: пілуватий ґрунт з численними погадками великих хижих птахів.

Задня стінка вкрита тонкою кіркою молочно-білого кальциту, але переважно забарвлена в червонуватий колір через червоні водорості¹.

На передній стінці за 20 см від підлоги два тонко прорисованих зображення: 1) ромб, пронизаний восьмикінцевим хрестом; 2) ромб, пронизаний хрестом з подвоєних ліній. На цій самій стінці, вище, за 1 м від підлоги, декілька простих хрестів 3х5 см, два хрести з розширеними кінцями, нахилені під 45°, невиразний малюнок. На цій самій стінці спостерігається ділянка давнішої рубки; хоча сліди від інструмента схожі, але вони більш заглажені. Остання за часом рубка виглядає досить свіжо і малюнки нанесені по поверхні свіжої рубки.

Кераміка із заповнення залягає на поверхні підлоги. Невеликі уламки від 1х1,5 см до 2х3 см. Кераміка гончарна, світло-глиняна, товщина стінок 3-4 мм, із зовнішнього боку закопчена, із внутрішнього – світло-жовта.

Очевидно, що для цього приміщення існували 3 будівельні етапи:

1. Ніша з трапецієподібним входом і глибиною до 1 м (*a la* Бутучени та ін.).

¹ Червоні водорості – переважно морські рослини, проте іноді поселяються на різних вологих поверхнях – на ґрунті, стінах оранжерей, по краях калюж. В океані червоні водорості зустрічаються на різних глибинах. Колір дозволяє їм асимілювати світлову енергію у тих областях океану, де освітлення слабке та переважають ультрафіолетові промені спектра. Вони населяють і приливно-відпливну смугу, де піддаються періодичному обсиханню (Воронов 1987).

2. Перше приміщення з гробницею (7), від якого залишилася ділянка стіни зі старою рубкою, і рештки штукатурки на стінах вхідної арки.

3. Оновлення приміщення, що супроводжувалось поглибленням підлоги до рівня дна гробниці (через що майже зникає гробниця, хрести на стіні прокреслені вже по поверхні нової рубки; кальцитові корки на задній стінці могла утворитись й від 2-го періоду, але ймовірніше від 3-го).

Комплекс 2. Приміщення № 14. Яскраво виражені два будівельні етапи. Трапецієподібний отвір входу (~1x1 м) вирубаний у задній стінці старого приміщення, основна частина якого обвалилась через відколювання скелі, і від якого залишилась лише вузька полиця 0,5 м завширшки. Отвір входу на 1 м вище від підлоги. У ньому збереглись пази від дерев'яного одвірка. Зліва від входу (обличчям до виходу) знаходиться отвір комина, а ділянка стіни закопчена, що вказує на наявність тут у минулому печі. Закопчена пляма зліва обмежена рядом просвердлених отворів, що очевидно мають стосунок до конструкції печі. Справа від входу на стіні зображення: антропоморфна фігура та дві сітки.

Паралельно до коротких стін приміщення, безпосередньо біля них, на висоті 1,5 м від підлоги кріпились поперечні дерев'яні балки, від яких у стінах збереглись пази (див. рис. 5-6).

Приміщення прямокутне, розміром 4,7x1,9-2,0 м, в середньому 1,9 м заввишки. Стеля майже рівна. Навпроти вхідного отвору знаходиться напівкругле заглиблення. Оскільки воно орієнтоване на схід, можна припустити, що воно правило за вітар.

На підлозі залягає майже 0,5-метрова товща наносів, що складається головним чином з пилу та погадок хижих птахів. На рівні підлоги трапляються фрагменти кераміки, того ж характеру, що й у приміщенні 13.

Нагоряни (Вінницької області)

Печерно-наскельне місцезнаходження знаходиться за 2 км на захід від устя р. Лядови, біля с. Нагоряни (Могилів-Подільського р-ну, Вінницької обл.), над Дністром, де відслонюються високі мальовничі скелі з кількома природними та штучними печерами, розташованими у три яруси. Печери закладені у товщі сеноманських мергелистих вапняків, розчленованій тріщинами різних напрямів, на висоті 50-70 м над природним рівнем ріки (зараз рівень Дністра піднятий через влаштування буферного водосховища Дністровської ГЕС). Рівень підніжжя скелі приблизно відповідає висоті третьої надзаплавної тераси Дністра.

За своєю генезою згадані природні печери частково належать до карстових, а частково до печер вивітрювання. Більшість з них штучно розширені та оброблені, але окремі скельні приміщення стовідсотково вирубані у моноліті. Скельно-печерний комплекс оголошений геологічною пам'яткою природи місцевого значення (Геологические памятники..., 1985).

Першу згадку про ці печери знаходимо в записках фризського мандрівника Ульріха фон Вердума: «З цього місця [від с. Козлова. - *Б.Р.*] через малу площину, а далі уздовж берега до Лядави великих півмилі. (...) Високі скелі, що підносяться над рікою, згадані бандити чи опришки так повидовбували, що кілька років

тому їх тут переховалося понад шістдесят родин. Їх із жінками й дітьми облягало понад двадцять тижнів (!) польське військо. За допомогою картанів тоді збивали величезні шматки цих скель, гадаючи таким чином зламати й відкрити їх печери. Але все це пішло намарно, бо ззовні вони глибоко в скелю вирізають лише одну чи дві невеликі дірки, якими проповзають до печери, а решта скелі лишається такою товстою, що в печерах їх не можна дістати жодною гарматою, ані також жодною іншою силою. Отже, врешті безплідну облогу було знято, оскільки бандити мали всередині достатньо всього, чого лише їм було потрібно, і, судячи з несамовитого галасу, який там у глибині зчиняли, і відзвуки якого виразно чулися через згадані отвори, можна було здогадатися, що вони щодня добряче напивалися, співали, танцювали й глузували з поляків. Зверху на горі, під якою знаходяться ті печери, лежить гарне село» (Вердум, 1983).

Тих печер, що відповідали б описові фон Вердума – з вузькими входами, що далі б розширювались, – у Нагорянському печерному комплексі досі не знайдено. Але навряд чи вони було вигадкою самого мандрівника. Можливо хтось з його інформаторів переніс на Нагорянські скелі події, що могли відбуватися деінде у Подністров'ї.

Перше наукове дослідження цього комплексу здійснили 1883 року В. Антонович та К. Мельник. Вони нарахували 7 печер на трьох рівнях, проте обстежити тоді вдалось лише печери нижнього ярусу. «Найбільша [печера] розташована нижче інших в тому місці скелі, до якого досягають м'які наноси ґрунту, а тому доступ у неї зовсім вільний. Вхід у печеру, обернений на південь, має вигляд високої арки, шириною 8 метрів і висотою посередині 4,15 метра. Сама печера складається з однієї великої зали, неправильної еліптичної форми, довжиною 28 метрів, різної ширини в різних місцях, сягаючи посередині гроту до 42 метрів. Так як дно печери постійно підвищується від отвору вглиб, то і висота гроту зменшується в цьому напрямі: в глибині гроту вона не перевищує 1,25 метра, між тим як біля отвору вона понад 4 метри. - Дно печери складається із суцільної вапнякової скелі, однорідної із кам'яною породою, що складають її стіни та склепіння; м'яких наносів на дні немає, але місцями воно вкрите грубим щебенем та уламками каміння. Посеред цього щебеню, однаково як і на схилі гори, нижче отвору печери знайдено 17 відбивних кременевих знарядь: ножів, вістрів, скребків; всі ці знаряддя відрізняються значно більшим об'ємом, ніж у попередніх печерах [йшлося про печери у Кривчику та Студениці - *Б.Р.*] і значно більш грубою та первісною відбивкою» (Антонович, 1886). На жаль, ці знахідки на сьогоднішній день втрачені і не можуть бути ототожнені точніше, ніж «кременеві вироби палеолітичного часу» (Черныш, 1973).

На цьому ж рівні схилу, за 6 м нижче за течією від печери № 1, знаходиться печера № 2, яка виглядає як грот довжиною 6 м, шириною 6 м біля входу та висотою 2,6 м. Скельний навіс над входом простягається ще на 1 м. Через простінок у 0,8 м від печери № 2 знаходиться печера № 3. Вона також виглядає як грот довжиною 3,1 м, шириною 5,3 м та висотою 2,5 м. Навіс при вході також сягає 1,2 м (Васильев і др., 1949).

У другому та третьому ярусі В. Антонович відмічав ще 6 печер, з яких лише дві виявились доступними. Обидві виглядали як вузькі (біля 2 м) та високі (5-8 м) гроти, 8-9 м завдовжки. Поверхня скель біля входу до цих печер була вкрита великою кількістю «різів та рисунків, між якими переважали зображення хреста, складеного з точок, крилатої людської фігури та чотирикутника, розділеного двома діагоналями та заповненого десятьма кружками». Окрім того біля входу до однієї із цих печер на скелі були вибиті 7 чашкових заглиблень (escuelles), «кожна величиною з півापельсина». На схилі гори, нижче найбільшої печери, знаходилась група мегалітів, поверхня яких також була вкрита малюнками, аналогічними до тих, що були на стінах печер. Серед різних комбінацій прямих ліній, точок та кружків, частіше всього проглядались обриси різної форми хрестів, поєднання, складені з оперених частин стріл, незграбні зображення людських фігур, знаки схожі на свастику та дбайливо витесані чашкові заглиблення різного розміру (Антонович, 1886; Мельник, 1886).

К. Мельник відзначала існування місцевого переказу про те, що в цих печерах у давнину мешкали монахи. До цього періоду замешкування печер вона відносила деякі із зображень на стінах двох нижніх печер - декілька хрестів, виконаних рисками або невеликими круглими заглибленнями у вигляді чашок (escuelles), дві-три розетки, виконані з таких само чашок біля 1-2 см завбільшки, грубе зображення крилатої людської фігури та дві дати 1766 та 1797 рр. (Мельник, 1886).

У 1966 р. О. Формозов обстежував наскельні зображення на цій пам'ятці, а також на інших, відкритих В. Антоновичем та К. Мельник у Подністров'ї (Лядова, Бакота), щодо їхньої приналежності до «первісної епохи». На той час біля Нагорян вціліли лише гравірування в другому та третьому ярусах печер: хрести, дрібні свердловини, діаметром 1-2 см, витягнуті прямокутники, заштриховані у клітку. О. Формозов вважав, що ці та інші малюнки, в тому числі й біля Лядави та Бакоти, пов'язані із християнськими печерними монастирями. Хоча ці монастирі могли виникнути на місці стародавніх святилищ, проте малюнки, що складаються головним чином із хрестів, на думку дослідника, скоріше вказують на християнську епоху (Формозов, 1969). Одним із аргументів О. Формозова було те, що «гравірування були зроблені на дуже м'якій нетривкій породі, що легко руйнується. (...) Все це робить дуже малоймовірним дуже давній вік гравірувань біля монастирів: зображення чотирьох-п'ятирічної давності тут просто не могли зберегтися» (Формозов, 1969).

У 1979 р. печери біля Нагорян, в тому числі і верхні яруси, були обстежені групою одеських спелеологів (кер. Л. Суховій). Було з'ясовано, що ряд ніш та гротів були штучно розширені та мають прямокутний переріз. У них подекуди збереглися сліди штукатурки та побілки. На стінах деяких гротів відмічені сліди обробки залізним інструментом (киркою з напівкруглим перетином) та пази від дерев'яних конструкцій, а на скелях подекуди витесані сходи (Суховой и др., 1979). Найімовірніше, що це сліди пізньосередньовічного житлового використання нагорянських печер, про яке згадує У. фон Вердум. Проте детальне

археологічне та архітектурне обстеження цих порожнин, принаймні важкодоступних, досі не здійснювалось, а тому не виключена можливість віднайти тут свідчення їхнього використання і у попередні епохи.

У 1986-1987 рр. пам'ятку обстежував М. Бандрівський. Він нарахував там 13 печер і 15 окремо розміщених кам'яних монолітів висотою 3-7 метрів, на поверхні яких дослідник відмітив більше сотні знаків – переважно хрестоподібних фігур і лунок, розміром від 10-15 до 30-40 см. Він також підтвердив повідомлення В. Антоновича та К. Мельник щодо умисного розташування вказаних монолітів трьома паралельними рядами перпендикулярно до руслу Дністра (Бандрівський, 1987). Дослідник розглядає петрогліфи із Нагорян, Бакоти та Лядави як синхронні до карпато-балканської групи знаків VIII-XI ст.

Нашим обстеженням у квітні 1999 р. Та листопаді 2002 р. з'ясовано, що майже всі печери основного комплексу, в т. ч. та найбільша, що знаходиться у нижньому ярусі й була свого часу обстежена В. Антоновичем та К. Мельник, мають на стінах сліди штучної обробки у вигляді треків від гострих металевих знарядь типу сокири та кайла. Останній період їхнього використання припадає на пізні середньовіччя. Своїм походженням гроти нижнього ярусу завдячують процесам фізичного вивітрювання (Взнуздаєв, 1956; Душевский, 1989) (зокрема десквамації), які тривають, а тепер особливо посилились через підвищення вологості повітря внаслідок впливу буферного водосховища Дністровської ГЕС на мікроклімат каньйону.

Під час відвідування нагорянського печерного комплексу в квітні 1999 р. за кількості метрів на захід від основного комплексу печер ми обстежили дві невеликі печери, які, очевидно, є нововиявленими, оскільки не згадуються іншими авторами.

Галицький (Непоротівський) печерний монастир

Печери цього монастиря досліджувались автором починаючи з 1995 р. (Рідуш, 1996, 1997б, 2000а та ін.).

Цей монастир зараз відомий як Галицький, оскільки розташований поблизу нинішнього с. Галиця. Раніше село було хутором села Непоротова, більша частина якого зараз потрапила в зону затоплення Дністровського водосховища. Тривалий час печерна церква була парафіяльним храмом села Непоротова. Найдавнішою письмовою згадкою про ці печери, яка відноситься до середини XIX ст., є опис Афанасьєва-Чужбинського (1863). Також про нього писали Д. Щеглов (1898) та Д. Праницький (1903).

За відомостями Д. Праницького, які він наводить зі слів місцевих жителів, монастир цей функціонував ще у першій чверті XIX ст. Тоді тут нібито жив ігумен з декількома монахами. Вони залишили монастир через незгоди із причетом новозбудованої тоді у селі Непоротове парафіяльної церкви (Праницький, 1903).

Цікаво, що Афанасьєв-Чужбинський, який побував тут невдовзі після описаних Д. Праницьким подій, нічого про це не згадує. Щодо належності

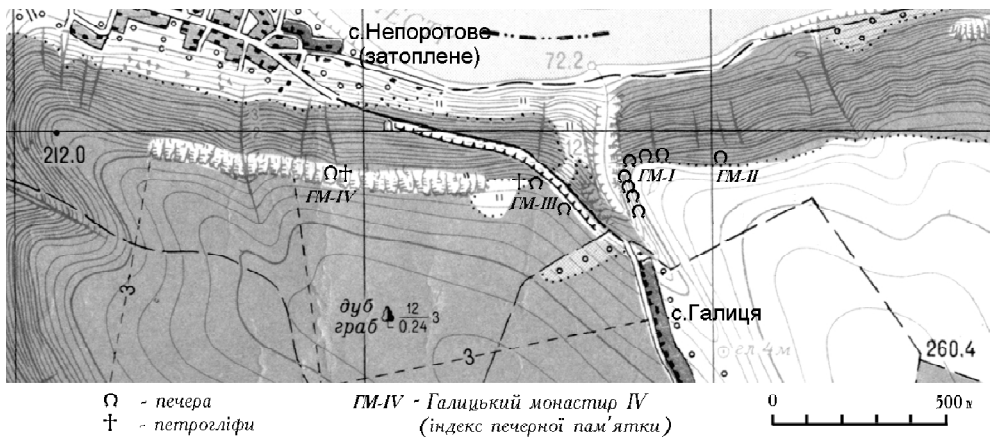

Рис. 8. Розташування печерних пам'яток в околицях с. Галиця (Сокирянського р-ну).

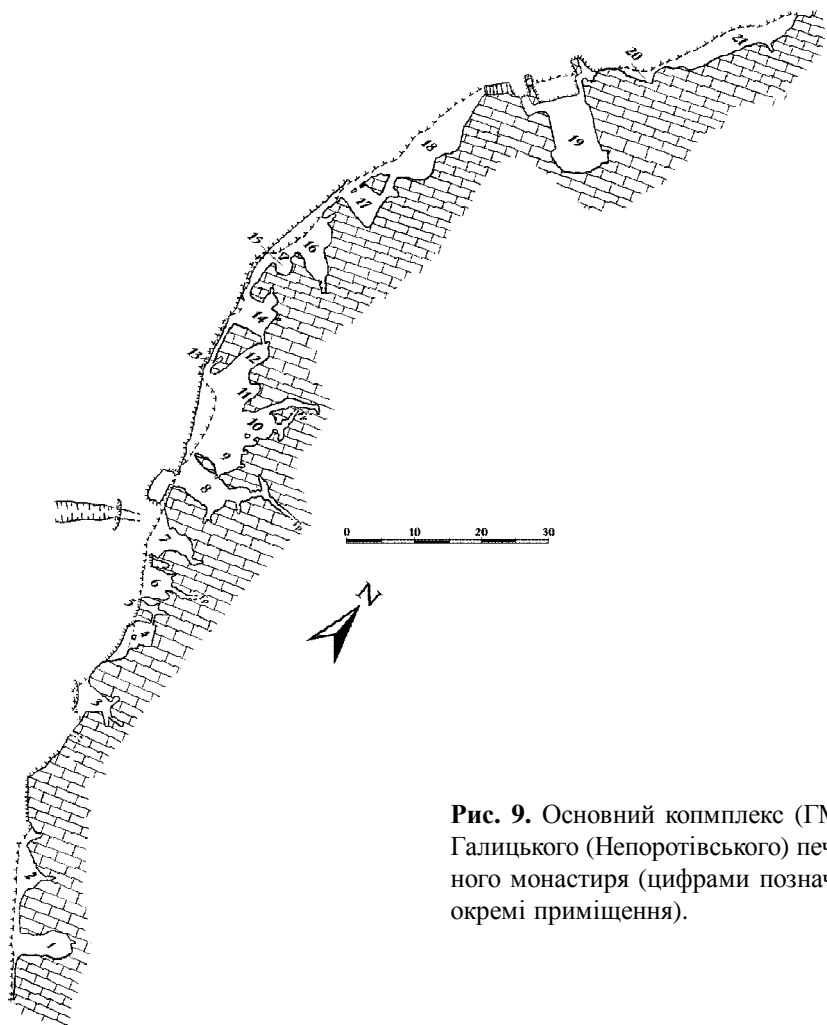

Рис. 9. Основний комплекс (ГМ-I) Галицького (Непоротівського) печерного монастиря (цифрами позначені окремі приміщення).

монастиря російській старообрядній церкві - «розкольникам», то не існує жодних аргументів, які б свідчили на користь цього припущення. Очевидно, захований характер розташування монастиря – в глибокій ущелині серед лісу, нав'яли автору аналогію зі скитами розкольників у Росії, де ті змушені були переховуватись. Проте в той час, коли монастир започатковувався, ця територія не була такою дрімучою.

У 1889 р. скит Галицю відвідав з візитом Єпископ подільський Дмитрій Самбіцький, який був ученим-археологом. Це дає підстави сподіватися, що можливо у кам'янець-подільських архівах збереглися які-небудь матеріали зібрані під час цієї поїздки, які б зафіксували вигляд скита до його реконструкції. А вже в 1903 році було прийнято рішення про реставрацію церкви скита, а 1904 р. було розпочато роботи, під час яких споруджено новий іконостас і престол. Монастир був відновлений у 1905 р., коли церква та багато інших приміщень зазнали ґрунтовної реконструкції, але не заселений.

У 30-х роках ХХ сторіччя монастир було поновлено коштами румунського королівського дому і заселено монахами. У 40-му році, з відомих причин, монастир був закритий. Відновившись під час війни, монастир проіснував ще до 1948 р., коли його залишили останні два монахи. Проте, зовнішні споруди, включно з куполом та хрестом монастирської церкви, простояли до початку 50-х років, після чого остаточно зникли під натиском стихії (внаслідок обвалу). Очевидно, що багато слідів давніх періодів функціонування монастиря, якщо вони ще зберігались до початку століття, були знищені при його реконструкції. Не виключено, що певні археологічні матеріали все ще можуть бути знайдені в околицях цього об'єкту, зокрема на монастирському кладовищі. Д. Праницький писав, що «на вершині гори над печерою збереглися сліди кладовища; могильні кам'яні плити та хрести зі стертими написами, здається, грецькими» (Праницький, 1903)..

Сьогодні тут можна спостерігати численні ніші, гроти та невеликі печерки, що зяють у вапняковій скелі. Хоча переважна більшість з них штучно оброблені, насправді ж спочатку це були головним чином природні порожнини карстового, ерозійного та дефляційного походження. Поряд із штучно обробленими нішами та гротами декілька невеликих печер та карстових каналів збереглися у природному вигляді.

Монастирський комплекс знаходиться в урочищі Монастир на північно-східній околиці с.Галиця, у верхній частині мису, утвореного південним стрімким схилом меандру р. Дністер та ущелиною його правого притоку, на висоті 150 м над природним урізом Дністра (приблизно 120 м над рівнем Дністровського водосховища). Основний комплекс печер (Галицький монастир I (ГМ-I)) знаходиться на правому боці Галицького яру. Проте декілька інших печер - природних та штучних, розташовані в інших місцях поблизу (рис. 8).

По обидва боки яру, у стіні висотою 8-10 м, відслонюються оолітові та детритусові вапняки середнього сармату, під якими залягають тортонські (баденські) пісковики з вапнистим цементом (до 2 м). Вапняки інтенсивно

закарстовані, хоча рельєф стіни загалом визначають більш крупні ерозійні форми - руслові водоприбійні та евразійні вимоїни, ускладнені сколами і обвальнo-гравітаційними нішами в місцях послабленого контакту оолітових та детритусових поверстків (Коржик, Минькевич, 1990). У стіні збереглося у недоторканому вигляді декілька первинних природних порожнин у вигляді гротів з максимальною довжиною до 12 м (видима), до 4 м завширшки і заввишки до 2-2,8 м. Деякі гроти з'єднуються корозійними каналами різного діаметру. Загальна довжина видимих природних порожнин перевищує 100 м. Загалом, карст має реліктовий характер. Порожнини утворились внаслідок промивання відкладів підземними карстовими водами, а також, частково, водними масами Дністра та його притоки під час формування уступу VI-V терас. У моделюванні карстових форм велику роль відіграли процеси вивітрювання, зокрема еолові.

На сьогодні основний монастирський комплекс (Галицький монастир I (ГМ-I)) складається з понад 20 штучних порожнин різних розмірів та призначення (рис. 9). Площі найменших, напевно, колишніх каплиць та комор, складають 2x2 м і до 2 м заввишки; господарські приміщення та келії досягають 3x3,5 м і до 3,5 м заввишки. Частина горизонтально-похилих каналів закопчена, що свідчить про їхнє використання як димарів. Найбільше приміщення має ширину 4 м, довжину до 8 м і висоту до 3,5 м. Воно слугувало печерною церквою, про що свідчать розміри порожнини, рештки штукатурки на стінах та залишки крупних дерев'яних балок, а також спеціальної бокової ніші культового призначення. Портал храму виконаний кам'яною кладкою, тривалий час напівзруйнованою; саме приміщення підняте на 3 м вище келій, до нього ведуть кам'яні сходи.

Звертають на себе увагу ранні описи архітектурних деталей, які не збереглися до нашого часу. А. Афанасьєв-Чужбинський пише про «натуральні стовпи», які підтримували склепіння «видовбаної в горі галереї», та що «в заглибленні [очевидно йдеться про алтарну частину - *Б.Р.*] кілька ніш з вирізаними на стінах хрестами» (Афанасьєв-Чужбинський, 1863). Д. Праницький згадує про «велику арку посередині та два малих аркоподібні отвори по боках» вивтарної частини, які очевидно була вирубана у камені і на даний час не збереглися, очевидно через пізніші реконструкції. Згадані особливості знаходять аналогії на деяких інших християнських печерних пам'ятках Подністров'я, зокрема у печерній церкві біля с. Стінка на Тернопільщині (Артюр, 1998) та Бекірівій скинії у Сороках (Курдиновский, 1918).

Далі схилом, на схід від основного комплексу, у лісі, на відстані біля 50 м від приміщення 21, знаходиться ще одна, окрема, вирубана у скелі з природної розщелини «печера пустельника» (Галицький монастир II (ГМ-II)). Вхід до печери обернений на північній захід, підтрикутної форми, трохи більше 2 м заввишки. По боках входу у скелі знаходяться пази для закріплення дерев'яного одвірка. Справа угорі від дверного отвору – малий отвір (0,2x0,4 м), що мабуть слугував димарем. У плані печера неправильної форми, 4,2 м завширшки та 4,5 м завдовжки. Склепіння напівкругле, із максимальною висотою 2,0 м. Підлога

скельна. У південно-західній частині приміщення, справа від входу, у підлозі видовбана скельна гробниця, як кажуть місцеві жителі – *зріб*, довжиною 1,7 м, шириною 0,4 м та глибиною 0,3 м, орієнтована з південного сходу на північний захід. Аналогічні, видовбані в підлозі гробниці, довжиною 1,6-1,9 м, зафіксовані у печерах Бакотського печерного монастиря, а також у монастирі Босія в Бутученах (Молдова). У північно-східній частині приміщення, зліва від входу, видовбана ніша шириною біля 1,5 м, 1,4 м висотою та біля 0,5 м у глибину, яка мабуть слугувала сакральною частиною приміщення - вітварем (рис. 3). При розвідкових роботах у цій печері, яка знаходиться на деякій відстані від основного комплексу, і, очевидно, не була зачеплена реконструкціями, у невеликому заглибленні (0,3x0,3x0,2 м) підлоги в південно-східному кутку приміщення нами було знайдено два уламки стінок світлоглиняного гончарного посуду, товщиною 4-5 мм, із домішкою дрібного піску, яка ймовірно датується XV- XVI ст.

У скелях на лівому боці Галицького яру, навпроти основного монастирського комплексу, біля старої дороги до Непоротова знаходяться ще три печери (Галицький монастир III (ГМ-III)). Одна з них є нішею глибиною до 1,5 м і довжиною до 2,5 м і висотою біля 1,5 м, штучно видовбаною у скелі. Вона частково заповнена делювіальними наносами і може містити археологічний матеріал. Дві інші, розташовані поряд, є природними гротами із скельним дном, розташованими у двох рівнях. На поверхні скелі між останніми двома печерами – своєрідному скельному фризі, знаходяться численні зображення у вигляді христів різного гатунку, окремих букв та знаків, примітивних малюнків. Кілька христів вирізьблено також на підлозі верхньої печери.

У скельній стінці, що тягнеться від Галиці до Непоротова, приблизно на половині її довжини знаходиться великий грот, що складається із трьох нефів (Галицький монастир IV (ГМ-IV)). Грот витягнутий на 44 м із заходу на схід. У його середньому нефі висота стеля сягає 4 м, а глибина гроту (від краю навісу) 5,6 м. На південній стіні середнього нефу вирізані 17 зображень шести раменних христів із косою перекладиною унизу. Їхнє накреслення подібне до деяких христів біля печер ГМ-III. На східній стороні цього ж нефу знаходиться прямокутна напівніша для встановлення ікони. Подібні ніші зустрічались нам і в інших християнських печерах Подністров'я (каплиця у с. Бабин Заставнівського р-ну, печерний скит у с. Притулівка Дунаєвського р-ну та ін.). Один хрест та ніша для ікони зафіксовані також у західному нефі гроту. На скельному простінку між середнім та східним нефом гроту, на рівні підлоги видовбана неглибока напівкругла ніша висотою менше 1 м. Над нею також викреслені невеликі христички. Її призначення очевидно культове. Аналогічна за формою та розташуванням ніша знаходиться у комплексі печер Бакотського монастиря. Все вище зазначене дозволяє стверджувати про використання у минулому цього гроту як печерної церкви. Щодо часу її існування, то очевидним є зв'язок із монастирським комплексом. Підлога гроту скельна, а тому культурний шар майже відсутній. Лише в одному місці середнього нефу у заглибленні підлоги вдалось виявити декілька уламків пізньосередньовічної (XVI-XVIII ст.) кераміки - лише

фрагменти стінок посудин, та декілька грубо оброблених уламків кременю, що, очевидно використовувались як кресала., або ним вирізували на стінах зображення хрестів. Один із уламків світло-глиняної гончарної кераміки товщиною 6-7 мм за структурою дуже подібний до матеріалу із печери Галиця II. Ще два уламки – тонкостінний (3 мм) сіро-глиняний, гончарний лощений та дещо грубший (товщина стінки 6 мм), гончарний, вкритий вапнистою кіркою.

Щодо такого значного скельно-печерного архітектурно-природного комплексу природно виникає запитання його початкового походження та часу заснування.

Б. Тимошук вважав, що монастир започатковано у середині XII ст., а функціонував він протягом XII-XIII (Тимошук, 1982). У середині XII ст. в околицях ломачинської фортеці з'явилися нові населенні пункти. Найбільшим з них було поселення на високому правому березі Дністра, за 1,5 км від городища, в ур. Галиця (с. Непоротове). Воно простягалось вздовж берега Дністра понад 1 км. На його території було виявлено залишки наземних будівель з глинобитними печами. В його західній частині збереглися два дугоподібні земляні вали. Перший з них, що обмежує майдан діаметром 50 м, споруджений, очевидно, в ранньозалізному віці. На майдані, обмеженому цим валом, знайдено матеріали трипільської, чорноліської та давньоруської (XII-XIII ст.) культур. Можливо вал використовувався для оборони скельного монастиря, що тут розміщувався у XII-XIII ст. Однак під час розкопок не одержано будь-яких достовірних даних про характер цих укріплень. Зовнішній вал, що проходить за 80-100 м від першого, напевно, споруджено в давньоруський час (Тимошук, 1982).

Проте, поки що археологічного підтвердження давньоруського (XII ст.) походження монастиря у самих монастирських печерах не знайдено. Як показали наші розвідкові дослідження влітку 1999 р., не у всіх приміщеннях культурний шар було знищено. Проте у закладених шурфах нам поки що не вдалось знайти кераміки давнішої за пізньосередньовічну.

Безперечно, якщо монастир закладався у давньоруський час, то дуже ймовірно його розташування було пов'язане із яким-небудь святилищем дохристиянських культур. Так влітку 1999 р., під час реконструкції монахами верхнього ярусу печер над приміщенням 16 було знайдено рештки жертвового місця ранньозалізного часу (Пивоваров, Чеховський, 2001).

Печери і досі шануються місцевим населенням як святиня. Печерний комплекс є пам'яткою природи та історії і підлягає державній охороні.

Висновки

Отже, природні скельно-печерні комплекси мають значне поширення у межах Дністровського каньйону та долин його приток. Вони пов'язані переважно з осадовими - карбонатними та сульфатними фаціями крейди, неогену, антропогеновими травертинами тощо. Як і для Карпат, таксономічне положення

подібних комплексів у класифікації ландшафтів Подністров'я досі не висвітлене. Хоча ряд авторів виділяють місцевості крутих або й прямовисних стінок, досі не дійшло до диференціації видів урочищ та складних урочищ у межах самих цих стінок відповідно до їх літології та морфології. На нашу думку, зважаючи на літологічне різноманіття, коли в межах однієї стінки можуть спостерігатись 2-5, або й більше літологічних відмінностей, які, в свою чергу, впливають на моделювання профілю схилу (в т.ч. його крутизни, наявність навісів, ніш, гrotів і печер тощо), склад делювію та колювію і т. ін., у межах дністровських стінок, подібно до гірських ландшафтів, слід виділяти літогенетичні стрії. Літогенетична диференціація стінок досить суттєва, щоб виділяти в їх межах стрії. Наприклад, стрії на фосфоритоносних аргілітах, або стрії на товтрових вапняках, або на елювій-делювій окремнених вапняків та мергелів.

З іншого боку, зважаючи на експозиційну різноманітність схилів каньйонів, що зумовлена як розвинутим мандруванням, так і значною крутизною схилів (аж до прямовисних стрімчаків), тут доцільно виділяти й ландшафтні (орокліматогенні) сектори. (Стрія – це природний територіальний комплекс, який складається з низки літологічно однорідних урочищ у межах однієї висотної місцевості, а орокліматогенний сектор – це вертикальний ряд поєднаних ділянок висотних місцевостей (груп стрій), які розвиваються у подібних умовах солярної та циркуляційної макроекспозиції (Міллер та ін. 2002, с. 32-35).

Власне вже в межах стрії слід розрізняти не змінені (або малозмінені) - природні, та змінені (або перетворені) – природно-антропогенні скельно-печерні комплекси.

На скелях формується своєрідна біота. Якщо в Карпатах вона переважно мохово-лишайникова і доповнюється сосною, березою та іншими деревами і чагарниками, що поселяються у розщілинах скель, то для Дністровського каньйону це часто лишайниковий покрив на скелях, іноді, у затемнених місцях (гrotи, навіси тощо) – водоростевий, ксеноморфні чагарники (шипшина, дерен, терен і т.ін) – у розщілинах скель. Характерною рисою є відсутність стійкого ґрунтового покриву. Фізичні властивості гірських порід (теплоємність, альbedo тощо) та експозиція схилів формують специфічні мікроклімати.

Часто структура скельних урочищ ускладнюється наявністю підземних форм – навісів, гrotів, печер, які складають інший специфічний ландшафт. Поняття підземного ландшафту досить часто зустрічається у російськомовній спелеологічній літературі й уперше було застосовано ще В.П.Семеновим-Гянь-Шанським (1928). Печери є особливим ландшафтом – власне, неповним ландшафтом, з обмеженим набором компонентів та факторів. Ландшафтам природних печер присвячено ряд праць (Гвоздецкий 1948; Гергедава 1968, 1973; Маруашвили 1971 та ін.).

Антропогенні наскельні комплекси створювались, як правило, на базі природних скель і печер. Після припинення свого функціонування за призначенням (оборонних споруд, святилищ, церков, помешкань тощо) вони продовжують існувати у режимі природних об'єктів та зазнаючи впливу природних

факторів: штучно оброблені поверхні вкриваються мохами та лишайниками або піддаються процесам вивітрювання; печери заселяються рукокрилими, хижачками, птахами або заповнюються наносами тощо. Урочища ніби повертаються до природного стану, але з помітними слідами антропогенного впливу, що надає їм своєрідності та дозволяє виділити в окремих вид природно-антропогенних скельно-печерних комплексів рангу урочищ, підурочищ та фацій.

Аналогічні комплекси існують й в інших частинах басейну Дністра, а також у багатьох гірських країнах Циркумпонтичного (Рідуш, 2005а) та Східно-Середземноморського регіонів. Не виключено що згодом будуть знайдені нові.

Список літератури

1. Андрейчук В., Рідуш Б., Помогайленко А. Дністровський каньйон – перлина української природи // Нові обрії. Наук. пр. Ін-ту фундам. дослідж. / Редкол. В.О. Шумлянський та ін. – К.: Логос, 1998. – Вип. 8: Довкілля. Соціо-економічні науки і гуманітарні проблеми). – 2005. – С. 36-49.
2. Антонович В. Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии // Труды VI-го АС. - Т.1. - Одесса, 1886. - С. 86-102.
3. Антонович В. Б. Бакотский скальный монастырь (Объяснение к рисункам) // Киевская старина. - 1891.- Кн. X. - Т. XXXV. - С. 108-116.
4. Антонович В. Б. Дополнительные раскопки в Бакотском скальном монастыре // Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца. - Кн. 7. - К., 1893. - С. 17-18.
5. Артюх В. Нові печерні пам'ятки Середнього Подністров'я // Скелі й печери... - Львів, 1995. - С. 3-7.
6. Артюх В., Рідуш Б., Станкевич В. Мегалітичний культовий комплекс на Дністрі // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: Зб. наук. праць. – Київ-Чернівці, 1997. – Вип. I. – С. 225-230.
7. Афанасьев-Чужбинский А. С. Поездка в Южную Россию. - Ч. II. Очерки Днестра. - Спб: А.Ф.Возунов, 1863. - 438 с.
8. Багрянородный Константин. О народах. // Сочинения Константина Багрянородного "О фемах" и "О народах" (перевод, предисл. и коммент. Г.Ласкина) / Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей. - М., 1899. - Кн. 1-я. - 208 с.
9. Бандрівський М. Схимницькі печери-келії на Рогатинщині // Скелі й печери... - Львів, 1995. - С. 11-13.
10. Бибииков С. Н. Хозяйственно-экономический комплекс развитого триполья. Опыт изучения первобытной экономики // Сов. археология. – 1965. – №1. – С. 48-62.
11. Бобровский Т. А. К вопросу о типологии и датировке древнерусских пещерных монастырей // Российская археология. - 1993. - № 4. - С. 122-130.
12. Бобровский Т., Рідуш Б. Дослідження печерних пам'яток в околицях середньовічного Орхья // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. - Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Т. 2. – С. 153-160.
13. Васильев О. Т., Гончаренко П. М., Франчук В. П. Отчет украинского отряда объединенной карстово-спелеологической экспедиции МГУ и КГУ. - К.: Машинописный звіт, 1949. [Зберігається в бібліотеці Української спелеологічної асоціації (м. Київ)].
14. Веймарн Е. В. "Пещерные города" Крыма // Проблемы истории "пещерных городов" в Крыму. - Симферополь: Таврия, 1992. - С. 163-169.
15. Вердум Ульріх фон. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672 через Королівство Польське (пер. з нім.) // Жовтень. - 1983. - № 10. - С. 89-105.
16. Взнуздаев С. Т. Гроты выветривания в долине Днестра // Природа. - 1956. - № 2. - С.113-114.
17. Винокур І. С. Дослідження Бушанського скельного комплексу // Археологія. - 1994. - № 3. - С. 123-135.

18. Винокур І. С., Горішній П. А. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. - Кам'янець-Подільський: Центр Поділлезнавства, 1994. - 362 с.
19. Винокур І. Скелі й печери в історії Бакоти // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України. - Львів, 1995. - С. 16-19.
20. Воронов А. Г. Биогеография с основами экологии. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 264 с.
21. Воропай Л. И., Куница Н. А. Геолого-геоморфологическое строение Среднего Приднестровья // Воздействие гидротехнического строительства на природу и хозяйство Среднего Приднестровья. Сб. науч. Трудов. - Л.: Изд-во ГО СССР, 1981. - С. 9-15.
22. Воропай Л. И., Куница Н. А., Левицкий В. И. Геолого-геоморфологические условия района строительства Могилев-Подольского гидрокомплекса // Физ. географ. и геоморфол. – Вып. 20. –К.: Вища школа, 1978. – С. 126 – 133.
23. Гаприндашвили Г. М. Пещерный ансамбль Вардзиа. - Тбилиси: Мецниереба, 1960. - 132 с.
24. Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель / Коротенко Н. Е., Щирица А. С., Каневский А. Я. и др. – К.: Наук. думка, 1985.
25. Гергедава Б. А. 1968. Опыт ландшафтной классификации карстовых пещер // Известия Всесоюзного географического общества. – Т. 100. - Вып. 2. – С. 128-132.
26. Гергедава Б. А. 1973. Подземный ландшафт // Известия АН СССР. – Сер. геогр. - № 1.
27. Грушевський М. С., 1905. Історія України-Руси. - Том II. XI-XIII вік. – Львів: НТШ.
28. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии (Материалы для составления археологической карты Подольской губернии). - Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского правления, 1901. – 401 с.
29. Денисик Г.І. Лісополе України. – Вінниця: Тезис, 2001. – 284 с.
30. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля. – Вінниця: Екобізнесцентр, 1998. – 184 с.
31. Дутчак М. В. Ландшафтна структура Середнього Придністров'я та її вплив на формування і функціонування дністровської гідротехнічної системи // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту. Серія: Географія – Вінниця, 2003. – Вип. 6 – С. 78-82.
32. Дутчак М. Особливості формування та функціонування Дністровської долинно-річкової системи в межах Середнього Придністров'я // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Вип. 46. – Т. 1. – С. 41-47.
33. Душевский В. Определение скорости развития гротов по археологическим данным // 10th International Congress of Speleology (Budapest, 13-20 August, 1989). Proceedings. - V. II. - Budapest, 1989. – С. 443-445.
34. Забашта Р. Скельний комплекс у с. Буші Вінницької області (до проблеми історичної інтерпретації археологічних матеріалів) // Скелі й печери... - Львів, 1995. - С. 41-44.
35. История Скита «Галица» Сокирянского района Черновицкой области при селе Непоротова. Переведено из «Румынской словесности» / РукописБ б/р. Зберігається у Чернівецькій епархії УПЦ (МП).
36. Климовський С. І., Стріхар М. М. Оригінальна пам'ятка вірувань населення галицької землі // Галич і Галицька земля: Зб. наук. праць. – Київ-Галич, 1998. – С. 66-69.
37. Курдиновский В. Общий очерк о пещерных храмах Бессарабии // Древнейшие типичные православные церкви Бессарабии (Ч. 1.) / Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества. - Вып. 10. - Кишинев: Епархиальная типография, 1918. - С. 1-11.
38. Маруашвили Л. И. 1971. Подземные ландшафты // Изв. ВГО.– Т. 103. – Вып. 6.
39. Малеев Ю., Олійник В. Наскельні зображення в печері Кошова біля с. Лисичники // Скелі й печери... - Львів, 1995. - С. 52-54.
40. Мельник К. Путевые очерки Подолия // Киевская старина. - 1884. - № 5. - С. 1-24; - № 7. – С. 359-391; - № 10. – С. 254-274. - 1885. - № 9. – С. 53-81. - № 12. – С. 651-683.
41. Мельник Е. Н. Следы мегалитических сооружений в некоторых местностях Южной России // Труды VI-го АС. - Одесса, 1886. - Т. 1. - С. 103-134.
42. Міллер Г.П., Петлін В. М., Мельник А.В. Ландшафтознавство: теорія і практика. Львів,

43. Могаричев Ю. М. Пещерные сооружения средневековых городищ юго-западного Крыма // Проблемы истории "пещерных городов" в Крыму. - Симферополь: Таврия, 1992. - С. 5-132.
44. Мунтяну С., Ридуш Б. О подземных ходах Каменца-Подольского // Вестник УСА. – 1996. – №2(15). – С. 13-14.
45. Нечитайло П., Забашта Р. О., Ридуш Б. Т. Спелеоархеологічні розвідки на лівобережжі Дністра у 2002-2003 рр. // Археологічні відкриття в Україні 200-2003 рр.: Зб. наук. праць / За ред М. О. Гаврилюк. – Вип. 6. – К: ІА НАНУ; Шлях, 2004. – С. 237-242.
46. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. В 4-х томах. – Т. 2. Винницкая обл. – К.: Будівельник, 1985. – 336 с.
47. Праницкий Д. Старинный церковный памятник // Кишиневские Епархиальные Ведомости. - 1903. - № 19. - 1 октября. – С. 506-508.
48. Ридуш Б. Культурні печери Буковинського Подністров'я // Буковинський історико-етнографічний вісник, вип. 1. - Чернівці, **1996**. - С. 3-10.
49. Ридуш Б. До питання про існування давніх підземних кременевих виробок на території Чернівецької області // Буковина - мій рідний край / Матеріали істор.-краєзнавч. конф. молодих дослідників, студентів та науковців. - Чернівці: Візит-Інфо, **1997**. - С. 3-4.
50. Ридуш Б. Печери в урочищі Монастир біля Василева // Буковина - мій рідний край / Матеріали істор.-краєзнавч. конф. молодих дослідників, студентів та науковців. – Чернівці: Візит-Інфо, **1997a**. – С. 29-31.
51. Ридуш Б. Печерні монастирі Буковини // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії: Зб. наукових статей. - Чернівці, **1997b**. - Вип. 3. - С. 108-111.
52. Ридуш Б., Захар'єв В. Спелеоархеологічні та спелеістичні дослідження у Сокільському мікрорегіоні (Хмельницька область) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії: Зб. наук. статей. – Чернівці, **1997**. – Вип. 4. – С. 120-126.
53. Ридуш Б. Підземні ходи Поділля, Галичини та Буковини // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. статей. - Чернівці, **1998**. - Том. 1. - С. 139-148.
54. Ридуш Б., Фантух А., Чеховський І. Слідами печерних пустельників // Чернівці. - **1998**. - №28(397). - 10 липня.
55. Ридуш Б., Нечитайло П. Субоцький печерний монастир // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, **1999**. – Т. 2. - С. 188-193.
56. Ридуш Б. Печерні монастирі Подністров'я: проблеми дослідження та датування // Середньовічна Європа: погляд з кінця ХХ ст.: Матеріали Міжнародної наукової конференції / Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. - Чернівці: Золоті литаври, **2000**. - С. 46-51.
57. Ридуш Б. Непоротівський (Галицький) печерний монастир: стан та перспективи дослідження // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових статей. - Чернівці: Золоті литаври, **2000a**. – Т. 1. – С. 108-127.
58. Ридуш Б. До питання про культурні печери слов'ян у Середньому Подністров'ї // Археологічні студії. – Київ-Чернівці: Прут, **2000b**. – Вип. 1. - С. 184-193.
59. Ридуш Б. До питання про вік малюнків Баламутівської печери // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці: Золоті литаври, **2000в**. – Т. 2. – С. 76-80.
60. Ридуш Б. Змієва печера над Дністром // Вісник Української спелеологічної Асоціації. - №3(28). – **2000г**. - С. 13-14.
61. Ридуш Б. Печерний храм у с. Кормань // Буковина - мій рідний край: Третя історико-краєзнавча конференція молодих дослідників, студентів та науковців. Чернівці, 17 травня 1998 р. Матеріали. - Чернівці: Золоті литаври, **2000д**. – С. 22-23.
62. Ридуш Б. Використання печер Середнього Подністров'я за доби неоліту, енеоліту та ранніх металів // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології:

- Збірник наукових праць. – Чернівці: Золоті литаври, **2001**. – Т. 2. – С. 102-115.
63. Рідуш Б. Поширення печерних монастирів у Середньому Подністров'ї // Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття”. Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. – Чернівці: Рута, **2001a**. – Т. 3. – С. 380-387.
 64. Рідуш Б. Нова пам'ятка наскельного мистецтва з Нагорянського печерного комплексу / Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці: Золоті литаври, **2002**. – Т. 1. – С. 105-114.
 65. Рідуш Б., Купріч П. Печери Чернівецької області. – Чернівці: Прут, **2003**. – 68 с.
 66. Рідуш Б., Захар'єв В. Спелеістичні дослідження у Сокілецькому мікрорегіоні (Хмельницька область) // Woda w przestreni przyrodniczej I kulturowej. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG. Oddzial Katowicki. – Sosnowiec, **2003a**. – Т II. – S. 210-219.
 67. Рідуш Б. Палеокарстологічні реконструкції та наскельне мистецтво Середнього Подністров'я (на прикладі Баламутівської печери) // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців: Соціально-гуманітарні науки. – Чернівці: Рута, **2004**. – С. 369-372.
 68. Рідуш Б. Скельно-печерні природно-антропогенні комплекси в ландшафтах Українських Карпат // Przemiany krajobrazu kulturowego Karpat: wybrane aspekty. [Transformation of the cultural landscape of the Carpathians: selected aspects]. // Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG. – Sosnowiec, **2004a**. – Nr. 3. – S. 175-186.
 69. Рідуш Б. Підземний світ Буковини // Краєзнавство. Географія. Туризм. – **2004b**. - № 29-31 (370-372). – С. 9-14.
 70. Рідуш Б. Підземні палеоландшафти // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ Обрії, **2005**. – Вип. 48. – С. 77-82.
 71. Рідуш Б. Скельна архітектура в ландшафтах гір Циркумпонтичної області // Human Impact on Mid Mountain Ecosystems / Pod. red. A.Lajczaka. –V. 2. – Sosnowiec, **2005a**. – С. 75-80.
 72. Рідуш Б. Карст і печери на території Національного парку “Подільські Товтри” // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Вип. 304: Географія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 187-199.
 73. Русанова И. П., Тимошук Б. А. Языческие святилища древних славян. - М.: Научно-исследовательский археологический центр “АРХЭ”, 1993. - 144 с.
 74. Русанова И. П. Истоки славянского язычества: культовые сооружения Центральной и Восточной Европы в I тыс. до н.э. – I тыс. н.э. – Черновцы: Прут, 2002. – 172 с.
 75. Свинко Й.М., Волік О.В. Травертинові скелі середнього придністров'я. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 44 с.
 76. Семенов-Тянь-Шанский В. П. Район и страна. – М.Л., 1928.
 77. Сецинский Е. Бакотский скальный монастырь // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. - Каменец-Подольский, 1891. - Вып. 5. - С. 217-227.
 78. Сецинский Е. Материалы для истории православных монастырей Подольской епархии / Из V выпуска “Трудов Подольского Епархиального историко-статистического Комитета”. Приложение к ПЕВ 1891 года. - Каменец-Подольский, 1891а. - 450 с.
 79. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI АС. - М., 1901. - Т.1. - С. 197-354.
 80. Стрихарь М. Спелео-археологические исследования скальной церкви в с. Межгорье, Борщевского района, Тернопольской области // Материалы Первой Всероссийской спелеологической конф., г. Старица, 20 - 22 июня 1997 г. (Одержано з мережі Internet: <http://lsp.dux.ru>).
 81. Тимошук Б. Печери-сховища // Радянська Буковина. - 1965. - 22 серпня.
 82. Тимошук Б. О. Давньоруська Буковина (X - перша половина XIV ст.). - Київ, 1982. - С. 84.
 83. Формозов А. А. О наскальном барельефе близ с. Буша в Поднестровье // Советская археология. - 1968. - № 2. - С. 103-110.
 84. Формозов А. А. Очерки по первобытному искусству: Наскальные изображения и

- каменные изваяния эпохи камня и бронзы на территории СССР / Материалы и исследования по археологии СССР. - № 156. - М.: Наука, 1969. - 256 с.
85. Ханджийски А. Обители в скалите. – София: Септември, 1985. – 154 с.
86. Черныш А. П. Пещера с древними рисунками // Бюллетень КИПЧ. - М.: Изд-во АН СССР, 1953. - С. 99-103.
87. Черниш О. П. Нова пам'ятка первісного мистецтва // Матеріали дослідження з археології Прикарпаття і Волині. - К.: Вид-во АН УРСР, 1959. - Т. 2. - С. 40-53.
88. Чижов М.О. Український лісостеп: Фізико-географічний нарис. – К.: Радянська школа, 1961. – 304 с.
89. Щеглов Д. Об упраздненных монастырях Бессарабии // Кишиневские Епархиальные ведомости. 1898. № 16, 15 августа. - С. 509-510.
90. Bobrovski T., Ridush B. Hesyhastics antiquities in the area of Medieval Orchei // Moldogreek relationship in the context of international relations: Problems and perspectives. / International Scientific Conference. – Chieinru, 2002. – P. 149-150.
91. Demetrykiewicz W., 1903. Grotty wykute w skaich Galicji Wschodniej pod wzgldem archeologicznym // Materyaly antropologiczno-archeologiczne i etnologiczne. - T. VI. - Krakyw, c. 51-91.
92. Janush B. [Карпович В.], 1918. Zabytki przedhistoryczne Galicje Wschodniej, Lwyw.
93. Plamenitkaia O., Plamenitkaia E. Mănăstirile în stîncă din zona Nistrului de mijloc: mănăstirii Mihalovca din s. Bakota (sfîrșitul secolului al XI-lea - începutul secolului al XV-lea) // Sud-Est [Матеріали Міжнародного семінару “Культова наскельна архітектура у цивілізації південно-східної Європи”, Кишинів]. - 1997. - N 4 (30). - С. 36-41.
94. Rodley L. Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia. – Cambridge-N.-Y.: Cambridge University Press, 1986. – 266 p.

Bogdan Ridush

ROCKY-SPELAEAN NATURAL-ANTHROPOGENIC COMPLEXES IN THE LANDSCAPES OF THE DNISTER CANYON

Summary

Rocky landscapes of urochishche rank are widely spread on the eastern makroslope of Ukrainian Carpathians. They are connected to sandstone formations of flysch thickness of Palaeogene and Cretaceous. Few rock landscapes were artificially changed during historic period, while building defence constructions, sacral objects, dwelling etc. In some rocks artificial caves, grottoes and niches were cut out, the other were changed minimally just by rock-art engraving. The artificially changed complexes (landscapes) make up separate category of natural-anthropogenic landscapes of low rank.